

САНГА ОЛОХ

№ 21 (12051) • Бэс ыйын 5 күнэ, 2026 сыл, бээтинсэ • 12+

Бу
нүөмэргэ

Тэрилтэ түбүгэ

Кыһалҕалаах дьонго —
иһирэх кыһамньы/3

Биһиэхэ суруйаллар

Улуу Кыайыы
булгунньаҕа/4

Оҕону иитии

Оҕолору урбаанныыт
сатабылларыгар уһуйаллар/6

Өймөкөөнтөн сибиинньэ оҕолорун аҕаллылар

Улууска — бу күннэргэ. Барыта 40 сибиинньэ
кэлэн, сайаапканан 7 нэһилиэккэ түгэтилиннэ/2

❏ Сибиинньэ оҕолорун түгэтии түгэнэ/СЭМЭН ЖЕНДРИНСКЭЙ ХААРТЫСКАҒА ТҮГЭРИИТЭ.

Тэттик

Улуус баһылыга ыһыыга бэлэмнэни туругун билистэ

Улуус баһылыга Степан Саргыдаев, баһылыгы тыа хаһаайыстыбатын боппуруостарыгар солбуйааччы Анжелика Неустроева бу күннэргэ Мындаҕаайыга Данил Павлов салайар бааһынай хаһаайыстыбатыгар ыһыыга бэлэмнэни үлэтин-хамнаһын көрөн-истэн кэллилэр. Бурдугу 194 га, хортуппуйу 21 га, сүөһү аһылыгар анаан 180 га изннээх сиргэ ыһар былааннаахтар. Ардахтатар зондировщикка сайаапка бэриллэн, сөптөөх кэмгэр ардахтатыы ытыллыаҕа. Маны таһынан бу күннэргэ Аллараа Бэстээххэ Чурапчы улуугугар кэлиэхтээх 22 тизихиникэ сэртификэттэрэ үөрүүлээх быһыыга-майыга туттарыллыахтара.

Боотур Уус кубогар ат сүүрдүүтэ буолла

Ат сүүрдүүтүгэр Ил Дархан кубогун иннинэ, Чурапчы ипподромугар "Боотур Уус кубога" ытылынна. Сүүрэр суолга Амма, Таатта, Чурапчы, Сунтаар аттара илин-кэлин түһүстүлэр, кыахтарын холоннулар. Түмүккэ Чурапчы улууһа — бастакы, Амма — иккис, Таатта үһүс буоллулар. Салгыы бэс ыйын 12 күнүгэр ытыллыахтаах Ил Дархан кубогар сүүмэрдиир сүүрүүгэ кыайылыах аттар кыттыахтара.

Чурапчыга «Летняя активность» лаабыр аһылынна

Чурапчы нэһилиэгин эдэр ыччат киинигэр «Летняя активность» диэн сайынҕы лаабыр аһыллыта буолла. Бу лаабыр муниципальной бырагырааманан саастарын ситэ илик оҕолор дьыалаларынан дьарыктанар уонна кинилэр бырааптарын көмүскүүр хамыһыһа учуотугар турар оҕолорго ананан тэрилиннэ. Сайын үс сезонҕа 18-ты күн устата үлэлиирэ былаанналар. Онуоха оҕолорго анаан араас туһалаах тэрээһиннэр, профориентационнай экскурсиялар, консультациялар, экологической акциялар тэриллэхтэрэ, маны сэргэ оҕолор өрөспүүбүлүкэтээҕи «Таежный герой» байыаннай — спортивной оонньууга бэлэмнэнэн, иллэн кэмнэрин туһалаахтык атаарыахтара.

Оҕолорго иитэр-сэрэтэр үлэ күүһүрэрэ ирдэнэр

Полиция отделын сводкатынан, 2 оҕо көңүлэ суох дьыэлэриттэн барыта бэлиэтэммитинэн, улуус баһылыга Степан Саргыдаев сайынҕы уһун өрөбүллэргэ төрөппүттэр, оскуола, ПДН үлэһиттэрэ, кылаас салайааччылары, психологтар иитии, хонтуруол, сэрэтии үлэлэрин күүһүрдэллэригэр, болҕомто киинигэр туталларыгар эттэ. Улууска быйыл 1500-чэкэ оҕо лаабырынан хабыллыаҕа. Планеркаҕа мөлтөх иитиилээх оҕолору, матасыкылынан сылдыааччылары харах далыгар тутан, араас быһылааннарга түбэспэттэрин туһугар, төрөппүттэр уонна туһааннаах исписэлиистэр эрдэттэн сэрэтэр дьаһаллары тэрийэллэрэ, иитэр, сэрэтэр үлэни күүһүрдэллэрэ ыйылынна.

Чурапчыга күн-дьыл туруга

Бэс ыйа
5 күнэ
БЭЭТИНСЭ

18° 6°

Бэс ыйа
6 күнэ
СУБУОТА

18° 7°

Бэс ыйа
7 күнэ
БАСКЫҤААННЫА

21° 7°

Бэс ыйа
8 күнэ
БЭНИДИЭННИК

24° 11°

Бэс ыйа
9 күнэ
ОПТУОРУНЬУК

19° 7°

Бэс ыйа
10 күнэ
СЭРЭДЭ

10° 6°

Бэс ыйа
11 күнэ
ЧЭППИЭР

14° 5°

Өрөспүүбүлүкэ сонуннара

Саха сириҥ дэлэгэссийэтэ «Түмүк баар!» пуорумна кытынна

«Биир ньыгыл Арассыыйа» баартыа эрэгийиэннээҕи салаатын сэкирэтээрэ Айсен Николаев Владивостокка «Түмүк баар!» пуорумна Саха сириҥ дэлэгэссийэтин салайан кытынна. Пленарнай мунньахха 2021 сыллаахха баартыа ылыммыт «Норуот бырагырааматын» түмүктэрин ырыттылар уонна Улук Илин, Арктика сайдыыларыгар санга сорукутары туруордулар. Саха сиригэр Бэрэсидьиэн Владимир Путин, дойду Бырабыыталыстыбатын өйөөлөрүнэн, баартыа, өрөспүүбүлүкэ Бырабыыталыстыбата уонна олохтоохтор биригэ үлэлэринэн улахан суолталаах бырайыактар олоххо киирэллэр. Бу – социальнай эбийиэктэр тутуулары, инфраструктураны, мэдиссиинэ уонна үөрэх ситимнэрин сайыннарыы, дьиэ кэргэни, ыччаты, аҕам саастаах дьону уонна байыаннай дьайыы кыттыылаахтарын өйөөһүн. Өрөспүүбүлүкэҕэ 482 млрд солк. инвестиция тардылынна, 13 тыһ. оробуочай үлэ мистэтэ тэрилиннэ уонна 53 санга тэрилтэ үлэлээтэ. Билигин баартыа «Норуот бырагырааматын 2.0» хомуйар. Уруккутун курдук, бу бырагыраама олохтоохтор көрдөһүүлэригэр олобуруоҕа.

Өрөспүүбүлүкэҕэ 47 тыһ. тахса дьобуус уонна орто урбаан субъектара үлэлииллэр

Бу эйгэҕэ 137 тыһ. кэринэ киһи дьарыктаах. Бэйэни үлэнэн хааччыйыы көхтөөх сайдыыта ураты суолталаах – бэйэни үлэнэн хааччыйар гражданнар ахсааннара 75,5 тыһ. тийдэ. Дьобуус уонна орто бизнес эрэгийиэн экэнизмикэтин туруктаах буолуутун хааччыйыыга сүрүн оруолу ылар. Урбаанныттар атыыга-эргиэнгэ, тырааныспарга, тыа хаһаайыстыбатыгар, тутууга, өнө эйгэтигэр, туризмга, уопастыбаннай аһылыкка үлэлииллэр, аныгы технологиялары, социальнай бырайыактары олоххо киллэрэллэр, кэлэктииптэрин уонна төрөөбүт улуустарын өйүүллэр. Өрөспүүбүлүкэ Бырабыыталыстыбата урбааны өйүүргэ ситимнээх үлэни салгыыр. «Мин бизнесим» Киин, урбааны сайыннарыы пуондата, мэкэтиилир пуонда нөҥүө үп-харчы уонна үбүлээһинэ суох өйөбүл дьаһаллара, үөрэх бырагыраамалара уонна сүбэни көмө олоххо киирэллэр. 2025 сылга урбаанныттар урбааны сайыннарыы пуондатыттан чэпчэтиилээх үбүлээһин бырагырааматынан 689 мөл. солк. ыллылар. Пуонда анал байыаннай дьайыы кыттыылаахтарыгар уонна кинилэр дьиэ кэргэттэрин чилиэннэригэр бэйэ дьыалатын саҕалыырга уонна сайыннараҕа сыллааҕы 1-тэн 5%-на диэри тус сыаллаах сойуомнары биэрэр.

Быйыл Кэбээйигэ – өрөспүүбүлүкэтээҕи Олонхо ыһыаҕа

Айсен Николаев Кэбээйи улуугу Олонхо ыһыаҕар бэлэмнэниигэ тэрийэр кэммитизт мунньаҕын ытта. Быйылгы Олонхо ыһыаҕа Кэбээйи сэлиэннэтигэр ытыллар. Сирэ-уота ырааҕын уонна логистиката уустугун аахсыбакка, ыһыаҕы улуус олохтоохторун кытта биригэ көмөлөөн үрдүк таһымнаахтык ытыллыахтааҕын өрөспүүбүлүкэ баһылыга эттэ. Сизри-туому, куонкурустары, успуорт күрэхтэһиилэрин ытарга 15 эбийиэк баар буолуохтаах. Билигин үс эбийиэк толору, онтон уопсай тутуу - 74% бэлэм. Ил Дархан тутуу бары үлэлэрин бэс ыйын 15 күнүгэр диэри түмүктүүргэ соруйда.

«Биир ньыгыл Арассыыйа» баартыа барыллаан куоластааһына түмүктэннэ

Айсен Николаев «Биир ньыгыл Арассыыйа» баартыа барыллаан куоластааһыныгар кытынна. Манньык барыллаан куоластыыр кыах дойду бары олохтоохторугар бэриллбитэ. Олохтоохтор балаҕан ыйыгар буолар Судаарыстыбаннай Дуума быыбарыгар кимнээх кытталларын бэйэлэрэ быһаараллар. «Биир ньыгыл Арассыыйа» баартыа тэрийэр кэммитизтэ иһитиннэрибитинэн, Саха сиригэр 16 киһи хандьыдаатынан регистрацияламмыт.

СӨ Ил Дарханын уонна
Бырабыыталыстыбатын пресс-сулууспата.

Өймөкөөнтөн сибиинньэ оҕолорун аҕаллылар

Улууска — бу күннэргэ. Барыта 40 сибиинньэ кэлэн, сайаапканан 7 нэһилиэккэ түгэтилиннэ

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ

Хатастааҕы сибиинньэни иитэр хаһаайыстыба эстиэбиттэн, улууспутугар тыыннаах сибиинньэ аҕалыллыбатаҕа 2 сылтан орто диэххэ сөп. Улуус баһылыгын итиэннэ Бырабыыталыстыба сыллааҕы үлэни отчуоттуур мунньахтарыгар дьон-сэргэ сибиинньэ иитиитин туһунан туһулаһалара баар суол.

Маньаха «Чурапчы» ТХПК бырабылыанньатын бэрэссэдээтэлэ Николай Ильич Петров атын хаһаайыстыбалары кытары кэпсэтиһэн, бу күннэргэ Чурапчы сэлиэннэтигэр бастакы баартыа, о.э 40 төбө сибиинньэ оҕотун аҕалтарда. Сибиинньэлэр этэннэ айаннаан кэллилэр:

«Бу саас Өймөкөөн улуугу тийэ сылдьан, «Стенин» диэн бааһынай хаһаайыстыбаны кытары кэпсэппиппит.

Онно олохтоох уол сүөһүнү, сылгыны, сибиинньэни, барааннары, кустары-хаастары иитэн туруорар. Билигин дьэ, суолбут туран, паром суола арыллан, 2-3 ыйдаах сибиинньэ оҕолорун аҕалтардыбыт. Бу бастакы сырыбыт буолар. Табылыннабына, сыл аайы итинник кэпсэтэн, аҕалтарар буолуохпут. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн сибиинньэ оҕолоро олох суохтарын кэриэтэ, икки сыл кэрингэ бу кыыллары көрбөккө сырыттыбыт. Сайынны ыйдарга үттэрин туттарар дьон бөлөнөбү сибиинньэлэригэр ылан аһатан, эттэниэ-астаныа, эбии дохуоттаныа этилэр. Маньаха улууспут баһылыга Степан Саргыдаев быйылгы дьылы Олохтоох онгортаннары сылынан биллэрэн, кинилэр улахан өйөөлөрүнэн бу соруку ситистибит. Үөһэ эпитим курдук, билигин сибиинньэни иити сэдэхсийдэ, былдьаһык. Онуоха биһиги бу биир сырынан 40 сибиинньэни булан аҕалан, дьоммутугар түгэттибит.

Бу алтайскай боруода сибиинньэлэр үчүгэй көрүүгэ-истиигэ, харайыыга наадылаллар. Сакаастаабыт дьоммут сизэн кэбиспэккэ, салгыы иитэр туһунан толкуйдуохтаахтар, маньаха үлэни ытыахпыттын наада. Урут улуустарга базовай сибиинньэ иитэр хаһаайыстыбалар бааллар этэ, оннуктары сэргүтэн, бэйэбитин-бэйэбит эрэ көрүнэр кэммит кэллэ. Онон улууска 5-6 сиргэ манньык базовай хаһаайыстыбалар

баар буоллахтарына, олохтоохтору сибиинньэ-нэн хааччыйан, эбии дохуоттаналларын, эт-астаһаарыналларын ситиһиэхтээхпит.

Бүгүн 7 нэһилиэк сайаапканан ыла кэллэ. Биһиги оройуоммутугар билигин «Мында-ҕайы» эрэ кэпэрэтиибэ сибиинньэ иитэр. Сайаапката төрүөхтэрин инниттэн туолан олоһор, олох былдьаһык. Онон умнуулан ээр дьарыгы сэргүтэн, сибиинньэни дэлэтиэхтээхпит».

Онон улууспут олохтоохтору олохтоох бородууксуйа доруобуйага туһалааҕын, ингэмтиэ-лээгин өйдөөн туран, дьиэ кэргэн эбии дохуоттанарын туһугар, сибиинньэ иитиитигэр ылсан үлэлэһэллэрэ, умнуула быһыытыбыт дьарыгы сэргүтүүгэ ылсаллара уолдьаста.

Ааптар хаартыскаҕа
түһэриилэрэ.

Ыччаты инникигэ сирдээччи

Бэлиитикэ. Федот Тумусов – күүстээх, дьоллоох, инникилээх өрөспүүбүлүкэ дьокутаата

Бу сигэнэн
киирэн
көрүң

Кини курдук Саха сириг кэ-
нэбэс дьылбатын салайаах-
таах эдэр көлүөнэни уһууар
салайааччыны истибэк-
кин даҕаны. Ол үлэтин өссө
ааспыт 90-с сылларга саҥа-
лаабыта.

ЧУЛУУЛАР ОСКУОЛАЛАРА

Ыччаты таба көрөн уһууар
киһи абыһах. Кини салайбыт
"САПИ" корпорациятыгар 120
киһиттэн 5 бастыгы талыы-
га Ил Дархан Айсен Николаев
баара. Ити кыһаттан СӨ Быра-
быыталыстыбатын үлэһиттэрэ,
министирдэр, биллэр үлэһит-

тэр тахсыбыттара. Ол курдук,
Тумусов – дьон дьылбатыгар
быһаччы сабыдыаллаах, ычча-
ка аартыгы арыуар, эппит ты-
лыгар турар салайааччы.

ЫЧЧАТ ДОҔОРО, ДУРДАТА-ХАХХАТА

Үрдүкү былааска "муостаах-
туйахтаах" буолбакка, дьон
курдук дьон үлэһитин Туму-
сов тус уопутугар олобуран
уонна үлэтинэн бигэргэтэр. Өс-
көтүн, эн Москвага үөрэнэр,
санааҕын аһаастык этэртэн,
туруорсартан толлубат буол-
лаххына, "Толкуй" кулууп – эн

доҕорун. 2013 сыллаахха Федот
Семенович көбүлээһининэн тэ-
риллит устудьуоннар санаа
атастаһар кулууптарыгар ыч-
чаттар Госдумага мустан, уо-
путтаах дьокутаат сүбэтинэн,
салайар үлэҕэ бастаах харды-
ларын онороллор. Кулууп са-
нааны эрэ атастаһынан му-
нурдаммат. "Толкуй" – улахан
олоххо харды. Подмосковьега
ытыллар турист слетугар, нэ-
һилиэги сайыннаран дьыала-
быай оонньууга, араас кунку-
рустарга дьин олоххо туттулар
бизнес-идеялар көрүллэл-
лэр. Ыччаттар төрүт тылы ха-
рыстааһынтан саҥалаан, ал-

мааһы хостоохунга тийэ, тус
көрүүлэрин Тумусов сокуон ты-
лыгар көһөрөр.

Дьокутаат үлэ миэстэтин бу-
лууттан тус олох боппуруоста-
рыгар тийэ, сүбэ-ама, көмө
буоларын кулуупка сылдыар хас
биирдии ыччат бэркэ билэр. Ус-
тудьуоннар уопсайынан хаач-
чыллалларын, сөптөөх исти-
пиэндийэлэнэллэрин ситиһэр,
тус хапытаалланалларын ту-
руорсар, оттон төрөппүттэригэр
анаан, ФАП-тары олоххо киллэ-
рэр. Сылдыарын тухары, "Россия
ыалтан саҥаланар" диэн эти-
тин булгуруппат.

БЫЛЫРГЫНЫ КЫТТА БИЛИНГНИИ СИЛБЭЭЧЧИ

Ыччаттар "Дед ТикТок" диэн
ааттыылара оруннаах: ханнык
да социальной ситими, искус-
ственной өйү Тумусов сатабыл-
лаахтык туһанар. Өбүгэ үөрэбин
кытта үрдүк технологической
сайдьылаах кэлэр кэскили си-
тимниир уратылаах. Федот Ту-
мусов уонна ыччат дьон бары
өттүнэн чабылхай өрөспүүбү-
лүкэни тутар кыахтарыгар эрэ-
ниэбин уонна итэҕэйиэбин!

А.Козлов.

Тэрилтэ түбүгэ. Кыһалҥалаах дьонго – иһирэх кыһамныы

Людмила ГОРОХОВА

Бэс ыйын 8 күнүгэр – со-
циальной үлэһит күнэ бэ-
лиэтэнэр. Бу күнү көрсө, со-
циальной харалта эйгэтигэр
өр сыллар устата үлэһит
сылдыар Анастасия Василье-
ваны көрсөн кэпсэтиим.

Кини 1999 сыллаахха Төһү-
лүтэҕи 13-с нүөмэрдээх ОПТУ-
ну бүтэрэн, социальной үлэһит
идэтин баһылаан, 2000 сыл-
лаахха Чурапчытаагы социаль-
най харалтага үлэһит кири-
битэ. Анастасия Васильевна
– Мындаҕаайыттан төрүттээх,
биэс оҕолоох, биэс сиэннээх
улахан дьыа кэргэн ийэтэ, эбэтэ
буолар. Балтараа сыл социаль-
най үлэһитинэн үлэлээн баран,
Челябинскайдаагы юридичес-
кай техникумга киирэн үөрэм-
ит. Салгыы 2009 сылга диэри
исписэлиининэн үтүө суобас-
таахтык үлэлээн, дьыаҕа көрүү
отделение сэбиэдэссэийинэн
ананар. Күн бүгүн дьыаҕа көрүү
отделениетын үлэһиттэрэ аҕам
саастаах, доруобуйаларыгар
хааччахтаах дьон күннээҕи кы-
һалбаларын быһаарыыга көмө-
өйөбүл буолаллар. Анастасия
Васильевнаттан отделение үлэ-
тин-хамнаһын туһунан ааҕаач-
чыларбытыгар сырдатарыгар
көрдөстүм.

○○○ Дьыаҕа сылдьан көрүү
отделениетыгар улууска барыта
23 социальной исписэлиис үлэ-
һит. Нэһилиэк ахсын биирдии
үлэһит уонна Чурапчы нэһи-
лиэгин иһигэр алта исписэ-
лиис көрүллэр. Бары – өр

сыллар устата үлэлээбит уопут-
таах үлэһиттэр, 4-5 эдэр исписэ-
лиис баар. Бу үлэһиттэртэн 6 ис-
писэлиис социальной харалта
туйгуна буолаллар. Билинги
туругунан, 198 кырдыаҕа, до-
руобуйаларынан хааччахтаах
дьону көрөн олорубут.

Сүрүн онгорор өгөлөрбү-
түнэн буолаллар: бородукта
атыылаһан дьыаһыттар тизэ-
дии, дьыаһыттар быһылааһын,
сууһу-сотуу, бөбү таһаарыы,
биэнсийэлэрин ылан тизэдии,
доруобуйаларын туругун көрөн,
хааннарын баттааһынын, тем-
ператураларын мээрэйдээһин,
бырааһы ыңгырыы, таһырдыа
салгыһына таһааран дьаарба-
ты, экскурсияларга, култууру-
най тэрээһиннэргэ таһыы, уйу-
лаларыгар көмө. Маны сэргэ,
төлөбүрдээх өгөлөрү онгорбут.
Хааччынан олоруу кээмэйит-
тэн 1,5 төгүл үрдүк дохуоттаах
дьон төлөбүрдээх өгөлөрбү-
түнэн туһаналлар. Билигин 51
киһи төлөбүрдээх өгөлөбүтүгэр
дуогабардаһан олорор. Манна
маҕаһынтан бородукталары
атыылаһыы, дьыаһыттар
тиэрдий, дьыаһыттар сууһу, бөх-
төрүн таһаарыы өгөлөрө ки-
рэллэр.

Доруобуйаларынан хаачча-
таах эдэр дьонго социальной
үлэ өгөлөрүн онгорбут. Анал
идэҕэ үөрэнэллэригэр, үлэ бу-
лалларыгар көмөлөһөбүт.

Дьыаҕа көрүү отделениетын
өгөлөрүнэн 1,2 категориялаах
инбэлииттэр, дьахтар 55, эр
киһи 60 сааһыттан үөһэ, кэргэ-
нэ, оҕото-уруута суох, чорон со-
бото дьон туһаныахтарын сөп.

Маны сэргэ отделениебы-
тыгар кыаммат, кырдыаҕа
һы дьыа кэргэннэ ылан көрүү
(приемнай) диэн баар. Собо-
тох олорор аҕам саастаах дьон
кырдыаҕастар дьыаһыттар бар-
бакка, дойдуларыгар, аймахта-
рыгар көрүүгэ киирэллэр. Би-
лингги туругунан, Арасыйа
үрдүнэн, биһиги өрөспүүбүлү-
кэбитигэр саамай элбэх прием-
най дьыа кэргэннээхпит. Улуус-
пугугар 11 нэһилиэккэ, уопсайа,

44 приемнай дьыа кэргэн баар.
Саамай элбэх Чурапчы нэһи-
лиэгэр – 21 киһи уонна Хопто-
бо, Соловьев нэһиликтэригэр
– 5-тии киһи, атын нэһиликтэ-
рэгэ – 3,2,1 киһи көрүллэн оло-
ролор. Маныаха кэргэнэ, оҕо-
то-уруута суох чорон соботох
эбэтэр 1, 2 группалаах дьон,
аймаҕа суох инбэлиит дьон дьыа
кэргэнкөрүүтүгэр киирэллэр.
Манна төрөппүттэри, биригэ
төрөөбүттэри көрүү киирбэт.
Арай соботох тастын аймаххын
көрүөххүн сөп. Бу дьыа кэргэн-
нэ ый ахсын, үлэ дуогабарынан,
хамнас төлөнөр – 27488 солк.

Кырдыаҕастар дьыаһыттар
аҕам саастаахтары олохсугуу
сырдатаахха, 2025 сыллаахха 4
киһини, 2026 сылга 2 киһини
олохтообут. Билигин, сокуон
уларыһан, үлэ олус уусугур-
да. Урут баҕалаах киһи крите-
рийдэргэ сөп түбэхэр буолла-
һына, сайабылыанна суруйан
судургутук барар эбит буолла-
һына, билигин, бастаан, аҕам
саастаах киһи дьыаҕа көрүүгэ,
эбэтэр приемнай дьыа кэргэн-

нэ олорон, онно сөп түбэспэтэ-
һинэ, кырдыаҕастар дьыаһыт-
тар барар.

«Демография» националь-
най бырайыагынан, социаль-
най харалтабытыгар мобильнай
биригээдэҕэ саҥа массыына
көрүллүбүт. Бу массыынанан
аҕам саастаахтарытын, дору-
буйаларыгар хааччахтаах дьом-
мутун балыһаҕа көрдөрүнэ ба-
ралларыгар таһан, улаханлык
абыранныбыт.

Тэрилтэбит үлэһиттэрэ бары
волонтердар хамсааһыннары-
гар баҕа өттүнэн кыттыыны
ылаллар. Ону тэнэ, урут-урук-
куттан, оҕолор волонтердаан
көмө буоллаллар – муус та-
һаарыыта, хаар күрдүүтэ, мас
хайытыта, дьыа таһын ыраас-
тааһын уо.д.а. биһиги тэрилтэ-
бит өгөлөрүгэр киирбэт үлэҕэ
көмөлөһүннэрэбит.

2023 сылтан тэрилтэбит
иһинэн «Система долговре-
менного ухода» диэн бырайыак
үлэһит. Бу отделга уопсайа 45
үлэһит бэйэлэрин сатаан көрүм-
мэт аҕам саастаах дьонго күн-

нэтэ көмөлөһөн, көрөн-истэн,
үлэһит-хамсы сылдыаллар.

Социальной харалтага үлэ-
лээн ааспыт 20-чэ бэтэрээн-
нээхпит. Кинилэри, ытыктыыр
дьоммутун, үлэ үөһүгэр сыл-
дыар кэлиэллэригэр итэ-
лээх күннэринэн эбэрдэлибин!
Кытаанах доруобуйаны, дьыа
кэргэннэригэр, тус бэйэлэри-
гэр дьолу-соргуну, ыйлээх хал-
лааны баҕарабын!

Нэһилиэнньэ кыаммат-тү-
гэммэт, кыһалҥалаах аранатын
көрүүгэ-истиигэ, кинилэр ту-
руктаах олохтооллорун туһу-
гар күннэтэ түбүгүрэр, кинилэр
тустарыгар кыһамныыларын
ууран үлэһит-хамсы сылдыар
улуустаагы социальной харалта
управлениетын бары үлэһиттэ-
рин идэлээх бырааһынныкта-
рынан эбэрдэлибин. Уустук,
сыралаах үлэһиттэригэр ситиһи-
лэри, туһааннаах дьон иһирэх
махтала уҕараабатын! Тус олох-
хутугар, дьыа кэргэннэригэр
дьолу-соргуну, табыллыыны
баҕарабын!

Улуу Кыайыы булгунньаҕа

Биһиэхэ суруйаллар. Бахсы нэһилиэгэр Улахан Булгунньахха турар Кыайыы пааматынньыга 1965 сыллаахха тутуллан, үөрүүлээх түгэнгэ аһыллыбыта

Быйыл Улуу Кыайыы 81 сылын, өрүү буоларын курдук, өрө күүрүүлээхтик бэлиэтэтибит. Ыам ыйын 9 күнүгэр Уһук Илэнтэн саҕалаан, Южно-Сахалинск, Петропавловск-Камчатский, Хабаровский куораттарга байыаннай парааттар буоллулар, Арасыйабыт тэбэр сүрэхэр – Москва куоракка элбэх омук дойдularыттан ыалдьыттардаах параат үрдүк тэрээһиннээхтик ааста.

Ыам ыйын 12 күнүгэр, Кыайыы бырааһынньыгын батыһынара, Дьокуускайга Национальной бибилиэтиэкэ историческай саалатыгар Алаҕар аҕыс кылаастаах оскуоланын биһиргэ бүтэрбит үөлээннээх Саргылана Кэнчэриевна Тимофеева аҕатын аатыгар анаан, “Уус Кэнчээри олоонун тула” кинигэтин сүрэхтэниитигэр ынгырыллан сырыттыбыт.

Кэнчээри Константинович Местников – Бахсы нэһилиэгин төрүт олохтооҕо. “Бочуот Знага” уордьаннаах ураты дьобурдаах мас, тимир ууһа, бетонщик, туохха барытыгар талааннаах, мин аҕам Василий Сергеевич улаханньык ыткытыр киһитэ этэ.

Онон манна санаабын суруйан ааһарга быһаарынным.

1965 сыллаахха ССРС Үрдүкү Сэбиэтэ ыам ыйын 9 күнүн бырааһынньыгынан уонна өрөбүл күнүнэн биллэрбитэ, бүтүн дойду үрдүнэн маассабыдык бэлиэтэнэр Улуу күнүнэн буолбута.

Сахабыт сиригэр эмиэ ити көмтөн Кыайыы күнэ бэлиэтэнэр. Нэһиликтэр, бөһүөлктэр аайы Кыайыы пааматынньыктара тутуллан барбыттара.

Чурапчы оройуонун Бахсы нэһилиэгэр Улахан Булгунньахха турар Кыайыы пааматынньыга 1965 сыллаахха тутуллан, ити күһүн үөрүүлээх түгэнгэ аһыллыбыта. Оччолорго Алаҕар уонна Бахсы нэһиликтэрэ холбоһон, Бахсы нэһилиэгэ дэнэрбит. Колхуоспут – Карл Маркс аатынан, киин бөһүөлөкпит – Чыаппара этэ. Мин, оччолорго 9 саасын туолбут уол, аҕабын кытта сылдьыбытым, дьон-сэргэ үөрбүтүн, өрө көтөбүллүбүтүн илэ харахпынан көрбүт дьоллоохпун.

Пааматынньык тутулуутун туһунан Бахсы нэһилиэгин Бо-

Чурапчы оройуонун бэтэрээннэрэ, 1970 с.

чуоттаах олохтооҕо, Саха Өрөспүүбүлүкэтин тыа хаһаайыстыбатын Бочуоттаах бэтэрээнэ, Россия үлэтин бэтэрээнэ Дмитрий Филиппович Барашков манньык ахтыбыта:

“1965 с. Кыайыы 20 сылыгар, өйдөбүннүк пааматынньыктары оноруу энтузиаста М.М. Решетников (Бахсы) уонна Дьокуускай куорат кылаабынай архитектора И.А. Слепцов колхуос бэрэссэдээтэлигэр Василий Сергеевич Лыткинҥа кириэн, Бахсы кырдыаҕас Булгунньаҕар Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылаахтарыгар уонна сэрии хонуутугар охтубут буйууннарга өйдөбүннүк пааматынньыгы туруорарга этии киллэрбиттэрэ. Ону Василий Сергеевич колхуос бырабыланынньатын муньаҕар ылыннан, туох-баар наада буолар матырыйаалы, тизийитин-таһытын, үлэһиттэр хамнастарын ороскуотун ааҕан-суоттаан өйөппүтэ.

Архитектор И.А.Слепцов бырайыагынан бетонунан пааматынньыгы онорууга кини бэйэтэ, М.М.Решетников, Я.Н.Егоров, оскуола оҕолоро Филипп Барашков, Костя Титов буолан бастайааннай үлэлээбиттэрэ. М.М.Слепцов бэйэтин массынатан наада буолар матырыйаалы таһааччынан, маастарынан К.К.Местников-Уус Кэнчээри үлэлээбиттэрэ.

Суругун-бичигин Толоон оскуоланын дириэктэрэ С.Н.Чичигинов, ыччаттар И.Е.Барашков-Бытык Бааньа, Г.Я.Егоров кэлэ-бара суруйан көмөлөспүттэрэ. Остуолбатын, истиэндэлэрин туруоран, оннун буларыыга олохтоох биригээдэ үлэһиттэрэ көмөлөспүттэрэ.

Күһүн пааматынньык аһыллытыгар сэрии кыттыылаахтарын ким баарынан ыгыран, колхуос сүөһү өлөртөрөн, улахан бэлиэтээһин буолбута. Пааматынньык кэлин бөһөргө-түллэн, билигин даҕаны турар.

Итинтэн көстөрүнэн, пааматынньык – билинни икки нэһилиэк дьоно кыттыһан, колхуос үбүгэр туһуулаах кутулуубут истиэндэлэригэр Алаҕар, Бахсы буйууннарын ааттара суруллан үйэтитилибитэ.

Колхуос бэрэссэдээтэлэ, үстэ ыараханньык бааһырыт, сержант званиелаах фронтовик В.С.Лыткин – 1945 сыллаахха Кыайыы күнүн 1-кы Белоруссия фронун састаабыгар өстөөх арҕаһын, Берлин куораты штурмалаан көрсүбүт, сэриигэ сылдьан 4 бойбубу мэтээллээх хорсун буйуун.

Бахсы олохтоох Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Гаврил Трофимович Протодьяконов – эмиэ фронтовик, Албан аат уордьан кавалера.

Бу икки фронтовик-салайааччылар оччолорго М.М. Решетников, И.А. Слепцов кэскиллээх этиилэрин өйөөн, үбүн-харчытын быһааран тутарбыт пааматынньыктара – Улуу Кыайыы символа, олохтоохтор киэн туттуулара, дьон-сэргэ болломтотун тардар биһир бэлиэ сирдэрэ.

Булгунньахха Улуу Кыайыы пааматынньыга турар сирэ Томтор – Кырдыаҕас Бахсы кута-сүрэ, төрүт киин түөлбэтэ, айылҕаттан айдарылаахтар этэллэринэн, Үрдүк Үрүн Айылар түһэн ааһар сирдэрэ. Бу сир Бахсы дьонун-сэргэтин дьылбатыгар эрэ буолбакка, Боро-

ҕон улууһун Курбуһах, Өлтөх, Алаҕар нэһиликтэрин сайдыыларыгар, олохтоохторун дьылбаларыгар улахан сабыдыаллааҕа.

Томтору айылҕа анаан онорбут кэрэ сирэ – куула, халдыаһы өттүлэринэн Хандайыкы, Туйма үрэхтэрэ төрдүлэринэн дириг хайа охсуу көңүс буолан кэлэн, холбоһо түһэн, Өлүөнэ Эбэ диэки ууларын суккуйаллар. Соҕуруу сыһытынан Кураанах Эбэни кытары силбэхэр сиригэр, утарыта тумулар икки ардыларынан сиртэн уһулу ойон тахсыбыт Эдэр, Улахан Булгунньахтар бэйэ-бэйэлэрин утарыта көрсүһэн, сарсыарда тахсар, киэһэтин кириэр күн сардагаларын оройдоругар оонньотон, лөглөһөн ололорлор.

Томтор орто кырдалыгар 20-с үйэ санатыгар мас архитектура биһир үгүө кэрэһитэ – Сибэтиэй Боҕуруодьусса Бокуробун Тангаратын дьийэтэ бу Улуу Булгунньахтар көстүүлэрин өссө тупсарар.

Бу кэрэ дойдуну көрө, билсэ кэлэр дьон аҕыйаҕа суох.

Биһиги, Алаҕар 8 кылаастаах уонна Мугудай орто оскуоланын биһир бириэмэҕэ бүтэрбит үөлээннээхтэр, мустан, 2025 сыллаахха, Кыайыы 80 сылынан, Саргылана Кэнчэриевна “Ытык Бахсыга сүгүрүү” бырайыагын өйөөн, дойдубут кэрэ сирдэрин көрөн, хаартыскаҕа түһэн, дуоһууа сынньанан, элбэҕи эбии билэн кэлбиппит.

Бэс ыйын бүтүүтэ ардахтар түһэн, суол алдыанара буолуо диэн сабаҕалаабыппыт, хата, биһиги дьолбутугар, халлаан көнөн, суолун куурдан, айылҕабыт туран биэрэн, саамай сиппит-хоппут кэмигэр түбэһиннэрэ, айаммытын махталлаах түмүктээбиппит.

Валерий Васильевич Лыткин.

Туһаныллыбыт литература:

1. Барашков Д.Ф., Егоров Т.Т., Протодьяконов Е.Н. Ытык Бахсы. I т. – Сайдам, 2020 – 732 с.

2. Тимофеева С.К. “Уус Кэнчээри олоонун тула”. – Сайдам, 2026 – 184 с.

3. Лыткин В.С. “Сага олох”. – 1988 с.

Бахсыга 1912-1917 сс. бу дьийэтэ Слепцов И.А. кыһамньынан министерскай начальнай оскуола үлэлээбитэ. Учуутал Аржакова Евдокия Софроновна этэ.

Улахан Булгунньах.

Бахсыга Кыайыы пааматынньыга.

Буйуттар ааттара суруллубут бетон истиэндэ.

Абаларын дьарыгын оҕолоро үйэтитэллэр

Сэргэх дьаһал. Хаартыскаҥа түһэриинэн утумнаахтык дьарыктаммыт Егор Харитонов үлэлэрин сырдатар быыстапка тэрилиннэ

Киһи барахсан орто дойдуга олох олорон, үлэни өрө тутан, оҕо-уруу төрөтөн, дьэ туттан, мас олордон ааһар. Араас кэрэ түгээнэр хотоҕостуу устан ааһаллар. Ону үйэтитэччилэр, историяны бигэргэтэр суолларын-иистэрин хаалларар сэдэх дьарыктаах дьонунан – фотографтар буолаллар.

Хаартыскаҥа түһэри уөдүйэ илигинэ, төһөлөөх элбэх киһи сырдык сөбөрэтэ үйэтитилилбэккэ хаалбыта буолуой?! Холобур, мин аҕам убайа уолунаан сэриигэ сураҕа суох сүппүттэрэ, хаартыскалара суох. Онон фотографтар үйэни унуордуур үтүө дьыалаларын биир дойдулаахтара махталынан ахтан эрдэхтэрэ.

Оннук биир киһинэн бэйэтин кэмигэр дьонугар-сэргэтигэр ытыктанан ааспыт Егор Петрович Харитонов буолар.

Ол курдук, Егор Петровичтаах кыыстара Антонина Егоровна Коркина, идэтинэн омук тылын учуутала, уоллара Степан Егорович Харитонов – абаларын өр сылларга муспут үтүмэн элбэх хаартыска негативтарын абалан туттарбыттар кэрэхсэбиллээх. Билинги эргэни-урбаны быраҕар муода үйэтигэр, бырахпакка харайан сытыарыы – бу киһи тус хаачыстыбата буолар.

Бу күннэргэ Мындаҕаайытааҕы норуот айымньытын дьиэтигэр Егор Петрович хаартысканан үлэлэрин сырдатар бэрт сэргэх быыстапка тэри-

линнэ. Нэһилиэк дьоно бэйэлэрин, аймахтарын, доҕотторун эдэр эрдэҕинээҕи мөссүөннэрин көрөн, долгуйа үөрдүлэр, астыннылар. Быыстапканы бэлэмнээһин үлэтэ икки сыл инниттэн саҕаламмыт. Олохтоох дьаһалта үлэһитэ Ольга Васильевна Егорова тустаах үлэтин таһынан, сыал-сорук туруорунан, аныгы оцифровкалыыр тэрилинэн оччотооҕу хаартыскалары таһаартарбыт. Киниэхэ биир дойдулаахтара Данил Данилович Павлов, Николай Ильич Петров көмө, өйөбүл буолбуттар.

Егор Петрович Харитонов (1933-1985) Таатта оройуонугар Дьүлэй нэһилиэгэр Александра Егоровна, Петр Иванович дьэ кэргэннэ бастакы оҕонор күн сиригэр көрбүтэ. Бииргэ төрөөбүт – биэс уолаттар. Чурапчы Ары-

лааҕар олохсуйаллар. 1942 сыллаахха Чурапчы көһөрүллүүтүгэр Эдьигээннэ дьонун кытары 4 сыл олохтоттара. Аҕата балык булдуугар үлэлээбитэ. Биир быраата онно төрөөбүтэ. Чурапчы педучилищетыгар үөрэнэ киирэр. Сөбүлээбэккэ тохтуур. Дьокуускай куоракка үп техникумугар, билингинэн, кооперативнай техникумга үөрэнэ киирэр. 1955 с. медучилищени бүтэрбит, сизистэрэ идэлээх Татьяна Степановна Тимофееванна көрсөн, ыал буолаллар. Мындаҕаайыга олохсуйаллар. Кыыстаах уол оҕолонор. Амма өрүһүнэн оройуон аһа-үөлэ, таһаҕаһа, табаара барыта кэлэрэ. Ыссылаат сэбиэдиһсийинэн үлэлээбитэ.

Эдэр эрдэҕиттэн хаартыскаҕа түһэриинэн үлүһүйэн дьарыктаммыта. 1960-1980 сылларга күүскэ дьарыктаммыта.

1970 сыллаахха Москва куоракка Н.Н.Бурденко аатынан

нейрохирургия институтугар улахан эпэрээссийэни ааспытта... Ити кэнниттэн хаартыскаҕа түһэрэр дьарыгын тохтоппото. «Зенит», «Киев» диэн үчүгэй аппаратынан түһэрэрэ. Болугур нэһилиэгин сайдыытын, олох-дьаһабын, дьонун-сэргэтин, норуот талааннаахтарын, ыччаттарын, саҕа тутууларын хаартысканан сырдык тыыннаабыта. Үйэлэргэ үйэтиппит кэлэр көлүөнэҕэ бэлэх гынан ууммут киһинэн Егор Петрович Харитонов буолар.

Кыыһа Антонина Егоровна ахтыытыттан.

Түгэнинэн туһанан абынахха, 80-с сылларга Харитоновтарга хаста да дьиэлэригэр сылдьан турардаахпын. Ыал ийэтэ Татьяна Степановна сүрдээх холку, кэпсэтиннээн майгылааҕа. Нус-хас олохтоох, сылааһынан илгийэр дьэ кэргэн

этиллэрэ. Эбэлэрэ Ыстапанаанна саас, сир хараарбытын кэнниттэн, саҕа ырбаахытын кэтэн, анаан-минээн ийэбэр ыалдыттан бараар. Үөрэ-көтө чэйди, сэлэхэ олороллоро умнубатты, өйбөр хатанан хаалбыт. Аҕам кэлэ сырыттаҕына, Дьөгүөр дьиэтигэр ыалдыттата илдьибиттээҕэ. Егор Петрович оччотооҕу бэйэтин көлүөнэтин дьонугар нэһилиэккэ биллэр киһи этэ.

Кыраайы үөрэтэччилэр саһарбыт хаартыскалар быыстарыттан наадыр дьоннорун мөссүөнүн буллахтарына, төһөлөөх үөрэллэрэ буолуой?! Онон, мындаҕаайылар бу үлэлэрин салгыы сайыннаран, үбүлээн, сиһилии аннотациялаах (дьоннорун ааттара суруллулаах) альбом бэлэмнээн таһааралларыгар эрэниэҕин.

Варвара Попова.

Күн-дьыл туруга

Ардахтаах, сөрүүн, өлгөм үүнүүлээх бэс ыйа үүннэ

Бэс ыйа - сайынҥы кэм саҕаланыыта. Бэс ыйа - Үрүң Айыы ыйа. Кини - бары айыылар баһылыктара, аан дойдуну бүтүннүүтүн айбыт сүдү, саамай күүстээх айыы буолар. Алгыһы, уруйу-айхалы кытта аргыстаһа сылдьар буолан, кини кыаҕа-күүһэ мунура суох улахан.

Бу ыйга саамай уһун күннэр тураллар. Саамай сырдык үрүң түүннэргэ киирээни уонна сарсыардаангы саһарҕалар оонньууллар. Ый 21 күнэ – саамай уһун күн, саамай кылгас түүн. Ый саҕаланыытыгар тыал үүнээһини кэҕиннэрэр, ииннэрэр эбит буоллаҕына, ый бүтэһигэр тыал от-мас сизмэлэрин ыһар, кэлэр сыллааҕы кэскили түстэһэр.

Быйылгы ыам ыйа саҕаланыытыттан тымныынан хатаҕалаабыт буоллаҕына, бүтүүтүгэр аны өссө тымныйан, үгүс хотугу улуустарга хаардаан со-

хотугу улуустарга хаардаан сохтута. Айылҕабыт уларыытыта сылтан сыл киһи үөйбэтэҕин, саҕа, соһуччу уларыытылары көрдөрөр. Оттон ыам ыйын 23-25 күннэригэр түүнүн өтөрүнэн кэлбэтэх этиннээх ардах, чабылҕана сырдыгын, ардах иннинэ буурҕата ол кэнниттэн биэдэрэлээх ууну таҥнары куппут курдук, таһырдыа кураанах турбут 10-наах ыаҕас аҥаарыгар диэри түһэн сохтута.

Бу айылҕабыт уларыытыта ыаллыы сытар Камчаткабытыгар эстэр вулканнары кытта сибээстээхтэр дуу, диэхпин баҕарабын. Саатар, биһигиттэн чугаһа да дыксиннэрэр – олох быһалыы көрөн кэбистэххэ, 1500-1700 биэрэстэ сытар. Ол охсуута быйыл сайын айылҕаҕа буолар уларыытыларын биллиэн сөп. Эмискэ күүстээх баҕайы тыаллар, холоруктар түһүөхтэрин сөп. Ити барыта температурабыт эмискэ хамсааһыныттан тутулуктаах, сорох сирдэргэ тобурах түһэн

хоромньуну аҕалыан, эмискэ-эмискэ ыаҕастаах ууну куппут курдук, күүстээх ардахтар түһүөхтэрин сөп. Үгүс сирдэргэ билигин да күүстээх тыаллар, тобурахтар түһэн, улахан хоромньуну аҕалаллар. Ол курдук, үгүс улуустарга күүстээх этиннээх ардахтар түһүөхтэрэ, бэс, от ыйдара сөптөөх ардахтаах буолуохтара, сөрүүн сайын кэлэрэ сабаҕаланар. Ол оннугар сир, оҕуруот аһа өлгөмнүк үүнэр сайынын кэтэһэбит.

БЭС ҪҮА – ҮРҮҢ АЙЫЫ ТОЙОН ҮҮА

Бэс ыйын 3 күнэ – Саар Көстөкүүн. Анды үгэннээн киирэр. Сайылык Малааһына.

Бэс ыйын 16 күнэ – Хотулуу-арҕааттан тыалырдаҕына, сайына ардахтаах.

Бэс ыйын 19 күнэ – Күн уһуна 19 чаас 46 мүнүүтэ. Мантан ыла, күммүт уһуна биир таһымна – 4 күн устата турар.

Ол аата, бэс ыйын 23 күнүгэр диэри.

Бэс ыйын 19 күнэ – Хатын туоһун хастааһын кэмэ, от ыйын ортотугар диэри.

Бэс ыйын 21 күнэ – Ыһыах КҮНЭ. Этинг этэрэ элбиер. Сыыс оту, кучуну үргүүлэр, бүгүйэх тиллэр, ынах үүтэ тардар. Көтөр сымыйыт баттыыр үгэнэ. Эһэ, саарба иссэр, тайах төрүүр, андаатар ууһуур, ороһу биэ төрүүр. Туос хам сыста илигинэ хастанар. Ыһыах буолар. Этиннээх ардах түстэҕинэ – от момура мөлтөх.

Бэс ыйын 22 күнэ – Саамай уһун күн. Саамай кылгас түүн.

Бэс ыйын 25 күнэ – Сайын изьиллиитэ, дьыл саамай уһун кэмэ. Чырылас ыллыыр. Күлгэри ыллыыр дириллэр.

Бэс ыйын 26 күнэ – Өкүлүүнэлэр күннэрэ. Күн кылгаан барар. Мас кэхтэр тыала түһэр. Бу күнтэн Саха сиригэр хоту өттүгэр бырдах хойдор, бастакы түптэ оттуллар.

ИЛИН ЭНЭЭР УЛУУСТАРГА

Бэс ыйа, илин энээр үгүс улуустарыгар, былырынҥыга тэнгнээтэххэ, соччо түүнүн сылыһыа суох, сөрүүн буолуоҕа. I дэкээдэҕэ түүнүн сөрүүн буолуоҕа уонна ый аҥаара көтө сылдьан ардыаҕа, II-III дэкээдэлэргэ күнүһүн балай эмэ сылыһыаҕа, ый бүтүүтэ III дэкээдэҕэ ардахтаах буолуоҕа.

Бу ый I дэкээдэтэ, урукку сылларга тэнгнээтэххэ, түүнүн – сөрүүн, күнүһүн балай да сылыһыһы. Күнүһүн +21C+23C, түүнүн +7C+9C. II дэкээдэҕэ күнүһүн +21C+23C, түүнүн +15C+18C кыраадыс сылаас.

III дэкээдэҕэ күнүс да, түүн да биллэрдик сылыһар. Күнүһүн +24C+26C кыраадыс сылаас, түүнүн +15C+17C кыраадыс буолар.

Илин Энээр улуустарга: Бэс ыйын орто температурата +18C, ыраас күннээх күнэ – 11 хонук, ардахтаах күнэ – 7 хонук, былыттаах күнэ – 7 хонук.

Тарас Тарасов – Тускул.

Оҕолору урбаанныыт сатабылларыгар уһуйаллар

Оҕону иитии. Үгүс оскуолаларга агрохайысхалаах, аныгы технологиялаах куруһуоктар үлэлииллэр

2025-2026сс. үөрэх дьылыттан А.П.Илларионов аатынан Хайахсыт орто оскуолатыгар "Тыа сириҥ кэскиллээх сайдыытын түстүүргэ оскуола оҕолоругар урбаанныыт сатабылларын сайыннары" бырайыагынан инновационнай быһааракка хандьыдаата статустаах иитэр-үөрэтэр үлэ ытыллар.

Быйылгы сыл Чурапчыга Олохтоох онорон таһаары сылынан биллэриллэн, улуус олохтоохторо уонна оскуола оҕолоро ылсан үлэлэһэллэригэр олук уурулунна. Ол курдук, үгүс оскуолаларга агро-хайысхалаах, аныгы технологиялаах агро-үлэ уонна бу хайысханан араас куруһуоктар үлэлээн, төрүт аспытын астааһынга олохтоохтук ылыстылар.

Оскуолабытыгар хас биирдии кылаас бизнес-бырайыагы онорон олоххо киллэрэргэ үлэлэстилэр. Л.М.Филиппова са-

лайар оскуола 10-с кылааһын үөрэнээччилэрэ бырайыактарынан олоххо киллэрэр үлэлэрин сийилии билиһиннэрдилэр.

Ол курдук, арасаадалары олордугу: Оҕолор олунньу-кулун тутар ыйдартан саҕалаан, үүнээйи араас көрүннэрин – помидору, биэрэһи, оҕурсуну маастар-кылаас көмөтүнэн олордугу-

буттар. Барыта 2500 арасаада одордуллан атыыламмат уонна көмө оҕоһуллубут.

Үүнээйини батары: Саас, арасаада ситиитэ, оскуолаҕа быыстапка-дьаарбанка тэриллит, сорохторго дьизэлэригэр тиэрдэн биэрэн атыылаабыттар. Маны таһынан нэһилиэнньэ кыаммат аранатыгар

көмө онорбуттар. Киирбит үтэрин кылаас бизнесин салгы сайыннарыга анаабыттар.

Бу олус суолталаах уонна кэскиллээх хайысха буолар. Оскуолаҕа урбаанныыт сатабылларын (бизнес-үүнүү көрдөрүүлэрин) интэриис оҕону олоххо, харчыны сатаан туһанарга уонна бэйэ дьыалатын тэринэригэр кыра

сааһыттан үөрэтэр. Оҕолор маннькы бырайыакка кыттан, араас үөрүйэхтэргэ үөрэнэллэр: үбү суоттааһын – сиэмэ, буор сыанатын суоттуулар (бизнес-былаан), сыананы туруоруу – арасаада тустаах сыанатын (себестоимость) уонна ыраас дохуоту ааҕаллар, маркетинг – нэһилиэк олохтоохторо ханнык арасаадалары ордук сөбүлээн ылалларын чинчийэллэр – суруналлар, ыйытыктары биэрэллэр. Реклама – социальной ситимнэргэ биллэри таһаараллар, менеджмент – үлэлэрин хайысхаларын быһаарсаллар – ким уу кутарын, ким сиэмэ олордорун уонна ким атыылыырын бөлөхүнэн үлэстэллэр.

Бырайыактарынан өссө күүһүрдэр, сайыннаран туһуттан улууска, өрөспүүбүлүккэ үлэлиир оҕо бизнес-инкубатордарын кытта сибээстэһэн, уопут атаһаарга уонна граннарга кыттарга былааннааллар.

Лидия Саввина.

Суруллубукка эргиллэн. Кыайыы скверин саңардыабын

Улууспутугар уонна өрөспүүбүлүккэ тийэ биллэр уопастыбаннай кэрэспэдьиэн И.П. Пономарев «Саңа олох» хаһыат ыам ыйын 15 күнүгэ нүөмэригэр «Кыайыы парадын кэнниттэн санаалар» диэн ыстатыйатын ааҕан баран, бу кыһалҕа миигин олус күүскэ таарыйарынан, түс бэйэм санааларбын дьон билиитигэр үлэстэргэ сананым.

Бастакытынан, Иван Петрович ыстатыйатыгар Улуу Кыайыы бырааһынньыгын "Боотур Уус" стадионга ытар сөбө суоҕун туһунан суруйбут. Ол биричиинэлэрин ыйбыт. Ол кэнниттэн бырааһынньыгы Кыайыы томторун, скверин тула ытарга уонна скверин саңардарга диэн этии киллэрибит. Мин олорго сөбүлэһэн туран, Кыайыы скверэ хаһан, хайдах тутуллубутун уонна атын ханнык үлэлэр ытыллыбыттарын туһунан дьонго өйдөтөн ааһары, суруйуум.

2005 с. Улуу Кыайыы 60 сыла буолуохтааҕа. Онуоха 2 сыл инниттэн анал хамыһыһа тэриллит. Улуус баһылыга И.Н. Аммосов миигин ол хамыһыһа салайааччытынан анаабыта. Оччолорго Улуус Мунньаһын бэрэссэдээтэлинэн талыллан үлэлирим. Кыайыы 60 сылын тэрээһиннээхтик көрсөргө улахан былаан ылыллыбыта. Ол былаан сүрүн үлэтинэн урукку сбербаан утары уулаах кытах онугар Кыайыыга аналлаах сквер тутуута буолбута. Былыр бу кытах Торбос Хааччаҕа диэн

ааттанара, өссө саас кустуур көлүкэлээх эбит. Кэлин кууран биэрбэт ньамахтаах ууга кубуллубута. Онон олус элбэх үлэ күүтэрэ.

Бастаан, уутун носуоһунан оборторон, үрэххэ бырахтар-быппыт. Ол кэннэ бадарааныгар көтүрүллүбүт 2 этээстээх орто оскуола дьизэтин маһын тэлгэтэрбиппит. Ону үрдүнэн халын ғына ыраас буор, мастар, үнээйилэр олордоллар сирдэригэр кунус буору куттарбыппыт. Сквер былааныгар улахан фонтан, дьон сылдьар суолларын, мастары, сибэкки олордор газоннары оҕоһуу, уу ситимин тардыы, тимиринэн күрүөлээһин у.д.а. элбэх үлэлэр былаанна киирбиттэрэ. Бу ааттаммыт үлэлэр бырайыактарын оройуон архитектора П.М.Габышев чуолкайдык онорон, биһиги, үлэни тэрийэр дьон, олус абыраммыппыт.

Үлэни ытарбытыгар, үбүлээһин суоһунан, оройуон олохтоохторугар, тэрилтэлэригэр ынгыры таһаар үлэлэригэр саҕалаабыппыт. Оройуон дьаһалтатын бухгалтериятыгар счет астаран, үп онно түмүлүбүтэ. Нэһилиэнньэ, тэрилтэлэр бу тутууну ытары күүскэ өйөөн, үлэ тэтимнээхтик барбыта. Үлэлэри тэрийиигэ оройуон хаһаайыстыбаннай тэрилтэлэрэ – «Чурапчы» МТС (дир. Н.В. Оконешников), «Дорстрой» (дир. П.М. Наумов), «Дороги Чурапчы» (дир. Ф.С. Чичигинаров), фонтаны «Агрострой» тэрилтэ (сал. И. М. Эверстов) олус ылсан үлэлэһэн, барыта кыаллыбыта. Харчыны хомуйуу эмиз көх-

төөх буолан, ити үлэлээбит тэрилтэлэргэ уматыктарын сыаната, үлэһитэрин хамнастара төлөммүтэ.

Балары таһынан, тизийэр-таһар үлэлэргэ куоракка олодор биир дойдулаахтарбыт – В.Н.Филиппов («Туймаада агроснаб»), М.Н.Матвеев (Центр «Якутснаб»), И.К.Макаров («Туймаада-нефть») улахан көмөнү онорбуттара. Сквер чугуун күрүөтүн шэфтээх Нерюнгри куорат РМЗ собуота (дир. Н.А. Чаускай) сыанатын аңаарыгар онорон биэрбитэ. Нерюнгри оччотооҕу баһылыга В.В. Старцев биһиги тутуубутун өйөөн, элбэх өрүттээх көмөнү онорбута, көмөлөспүтэ. Онон мин бары көмөлөспүт шэфтээх тэрилтэлэргэ улахан махталлаахпын.

Көһөрдүүгэ, сир кырсын тэлгэтиигэ оройуоннааҕы үөрэх салалтата (нач. Е.С. Сидоров) уонна ЧГФКСИ (ректор И.И. Готовцев) ананан үлэлээбиттэрэ. Ону баһылыгы социальной бопуруостарга солбуйааччы А.С. Иустинова кыайа-хото тутан үлэлэппитэ...

Сквери тутууну таһынан, Кыайыы томторун ситэрэн онорууга элбэх үлэ ытыллыбыта. Манны оройуон кырдыаҕастарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ М.Н. Матвеева салайааччылаах хамыһыһа улахан үлэни ыппыта. Хамыһыһаҕа Аҕа дойдуга сэрйитин бэтэрээнэ, сэрйи туһунан элбэх кинигэ ааптара, П.А. Ойуунускай аатынан судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата, ытык киһибит И.М.Павлов улахан үлэлэспитэ, көмөлөспүтэ. Иван Михайлович сэрйигэ кыттыбыт саңа бэтэрээннэри

булан, нэһиликтэринэн испиһиһи чуолкайдаабыта. Ол түмүгэр оройуонмутуттан сэрйигэ кыттыбыт 2500 кэригэ киһи аата нэһиликтэринэн испиһиһтэрэ мрамор билииттэлэргэ суруллан үйэтиллибиттэрэ. Кини туруорсан, Улуу Кыайыыны аҕалсыбыт Сэбиэскэй Сойуус маршалларын мэтириэттэрин онорторон, постаменнарга олордоллубуттара. Кыайыыга аналлаах стела туруоруллубута. Онно аатырбыт артиллерист Г.Д.Протодьяконов барельеба оҕоһуллубута. Маны онорууга олохтоох худуоһунньукпут Г.Г. Турантаев үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ.

Г.Протодьяконов сэрйилэспит пушкатын Забайкальетааҕы байыаннай уокуруктан аҕалтаран, анал постаменнага туруоруллубута. Маны аҕалан туруортарыга улуус баһылыгын маннайгы солбуйааччы Н.Н.Попов үлэлэспитэ. Олору таһынан, Кыайыы томторун кэлин өтүнэн буорунан кэтирэтэн мас олордорго сөптөөх сир оҕоһуллубута. Томтор саңалы чугуун күрүөнэн төгүрүтүллүбүтэ.

Ити үлэлэри таһынан, таһара дьизэтин аттыгар баар Көһөрүллүү мемориалыгар эмиз улахан хапытаалынай өрөмүөн үлэтэ ситиһилибитэ. Онон бары түмсүүлээхтик үлэлээн, бу оҕоһууларбытынан өрөспүүбүлүккэ бастакы мизэстэни ылбыппыт. Онон мин, оччолорго Улуус Мунньаһын бэрэссэдээтэлэ, бу үлэлэри сүрүннэһэн тэрийбиппинэн, астынабын, олоҕум, үлэм биир бэлиэ түгэнинэн ааҕабын уонна бу үлэлэри ытыгыга кыттыс-

пыт, көмөлөспүт бары тэрилтэлэргэ, салайааччыларга, бар дьоммор өссө төгүл улаханньк махтанабын. Аны санаатахха, ити үлүгэр элбэх үлэни бүддьүөттэн көмөтө суох, аңаардас нэһилиэнньэ, дьон-сэргэ көхтөөхтүк турунуутунан, кыттытынан онорбуппутунан, астынабын.

Онтон ыла, 21 сыл ааста. Бу оҕоһуллубут тутууларбытыгар болҕомто аччаан иһэриттэн хомойо саныыбын. Ол курдук, сквер күрүөтэ интэрибаран эрэр, уу сүүрэр ханааба та ыраастаммат, олордоллубут мастарбыт көрүү куһаҕаныттан үүммэтиллэр, фонтан саңардыллыбата, аатыгар эрэ үлэлиир. Эбиитин, Кыайыы күнэ манна ытыллыбат буолла. Сквер мизэстэ биһиэхэ барыбытыгар – Ытык Сир!

Сэрйигэ барбыт ити 2500 курдук биһиги бары аҕаларбыт, эһэлэрбит, хос эһэлэрбит бу сквер сириттэн уоттаах сэрйигэ аттаммыттар. Кинилэртэн баһыйар үгүстэрэ, биһиги бүгүнгү дьоллоох олохпут иһин, тыыннарын толук уурбуттара. Ону былырын сквер онугар ыччат сыннаһан пааркатын онороору туруорса сылдыбыттар. Киһи төрүт өйдөөбөт, хомойо саныыр.

Түмүгэр итинник санааларбын суруйан туран, суруналыыс И.П.Пономарев суруйуутугар толору сөбүлэһэн, элбэх дьон күүһүнэн тутуллубут Кыайыыбыт скверин саңалы сөргүтэн онорору, Кыайыы күнүн манна ытары туруорсабын.

Григорий Смирников.

Үөрэх

Сотору анал үөрэххэ туттарсыы саҕаланар

Онуоха художественнай хайысханан орто анал, үрдүк үөрэх кыһаларыгар туттарсан кириэрэччилэр-гэ – биһиги сүбэлэрбит.

Үөрэх дьыла түмүктэнэр, ону кытта выпускниктарга орто анал, үрдүк үөрэх кыһаларыгар кириэрэч бэлэмнэни саҕаланар. Ситиһилээхтик туттарсар туһугар, бэлэмнэни хар-дылары ырытыабын.

Ханнык докумуоннар наадаларый?

1. Докумуоннар базовый пакеттарын хомуйууттан саҕалаан;
2. Үөрэх тэрилтэтин салайааччытын аатыгар сайабылыанна;
3. Пааспар уонна куопуйата;
4. Сүрүн эбэтэр орто уопсай үөрэхтээһин туһунан аттестат;
5. 4-6 хаартыска (үксүгэр 3x4 см);
6. СНИЛС уонна ол куопуйата;
7. 086/у формалаах медицинскэй ыспыраапка;
8. Уолаттарга сыһыарыллыбыт туоһу эбэтэр байыаннай билиэт;
9. Эбии үөрэхтээһин туһунан сибидиэтэлистибэ; (баар буоллаҕына);
10. Дипломнар уонна сэртифи-кээттэр. Холобур, эбии куурустары ааһыы эбэтэр куонкурустарга кыт-ты туһунан.

Мань билэр суолталаах: ирдэ-бил араастаһыан сөп, онон талыллы-быт үөрэх тэрилтэтин сайтыгар эбэ-тэр тутар хамыһыйаҕа испиһэҕи чуолкайдаан.

Орто анал үөрэх кыһатыгар (кол-ледж, училище) кирии: абитуриены туох күүтэрий? Үксүгэр хамыһыйа абитуриенттан мань критерий-дэри ирдиир:

- Портфолио. Кэнники 2-3 сылга 10-15 бастың үлэни талын. Киллэрин:
- Академическай уруһуйдар (гипсэнэн төбөлөр, фигуралар, на-тюрмортар);
 - Живопись (пейзажтар, мэти-риэттэр, натюрмортар);
 - Көнүл эбэтэр бэриллит би-тиэмэҕэ композициялар;
 - Эскизтэр уонна уруһуйдар (айар процеһы көрдөрөллөр).

Айар эксээмэн. Киллэриэн сөп:

- Уруһуй, натюрморт;
 - Бэриллит би-тиэмэҕэ компо-зиция;
 - Живопись, натюрморт.
- Кэпсэтии (собеседование). Ха-мыһыйа чилиэннэрэ эһиги үлэ-лэргит, санааҕыт, изиинигит, инники былаангыт туһунан ыйытылары биэриэхтэрин сөп.

Үрдүк үөрэххэ кирии: БКЭ – нууч-ча тыла, литература, сороҕор исто-рия (үрдүк үөрэх сайтыгар чуолкай-даан).

Эбии тургутуулар: (ДВИ-допол-нительные вступительные испыта-ния): уруһуй, живопись, композиция. Дизайнер хайысхаларыгар быра-йыактыыр хайысхалары толорор-го соруудахтааһын сөп (логотип, афиша толкуйдааһына о.д.а).

Портфолио (сорох үрдүк үөрэх кы-һаларыгар биридиэлэн ситиһи-быһытынан учуоттанар). Портфо-лиону хайдах онгоруохха сөбү?

Үрдүк үөрэх ирдэбиллэрин үөрэ-тин, билин:

- төһө үлэ наада (үксүгэр 10-20);
- ханнык жанрдар булгуччу-лаахтарый (натюрморт, мэтириэт, композиция);
- формата: оригиналлар, хаар-тыскалар, PDF файлллар).

Үлэни талын:

- 40% - академическай уруһуй-дар;
- 40% - композициялар;
- 20% - экспериментнэр (кол-лажтар, цифровой үлэлэр).

Кичэйэн онор:

- үрүн өгнөөх паспартуну тут-тун;
- хас бириди үлэ аатын, сы-лын, техникатын, кээмэйин ыйын.

Структуралаан:

- үлэлэри салааларынан араа-рын: “Рисунок”, “Живопись”, “Ком-позиция”;
- күүстээх үлэлэринэн саҕа-лаан уонна түмүктээн – бастакы, бү-тэһик үлэлэр өйдөбүлү үөскэтэллэр.

Сыһаны-халтыны бэрэбиэркэ-лээ:

- перспективаҕа эбэтэр про-порцияҕа куруубай сыһалардаах үлэ баар дуо;
- илии баттааһыннар аабыл-лаллар дуо;
- цифровой файлларга төһө миэстэни ылар хааччахтаах дуо.

Сүбэ:

Настаабынныкка портфолио-ны көрдөр – табыгастаахтык наардыр-га көмөлөһүөҕэ, тупсарыаҕа.

Айар эксээмэннэргэ бэлэмнэнэр-гэ сүбэлэр:

- бэриллит би-тиэмэҕэ форматы-гар таймердаах бэлэмнэни (үксүгэр А2 формат);
- ааспыт сыллардаағы абиту-риенттар үлэлэрин холобур быһы-тынан кириэн көрүн, үөрэтин – оло-р үрдүк үөрэх кыһаларын саайтарыгар элбэхтик тахсаллар;
- базовый сатабыллары бөҕөр-гөтүн: “перспектива”, “пропорция”, “светотень”, “цветоведение”.
- куонкурустарга, быыстапка-ларга кыттын – бу портфолиоҕа баал-лары эбиэҕэ;
- теория боппуруостарыгар бэ-лэмнэни: “история искусства”, “ос-новы композиции”, терминология.

Орто анал үөрэх уонна үрдүк үөрэх кыһаларын тэннээһин: тугу талыахха сөбү?

Кри-те-рий-дэр	Орто анал үөрэх (художест-венная колледж/училище)	Үрдүк үөрэх (художественный вуз/академия)
Үөрэх таһыма	Орто анал үөрэхтээһин (СПО)	Үрдүк үөрэх (бакалавриат, специалитет, магистратура)
Үөрэнэр болдьох	9 кылаас кэнниттэн 3-4 сыл; 11 кылаас кэнниттэн 1-2 сыл.	Бакалавриат: 3,5-5 сыл; Специалитет: 5-6 сыл; Магистратура: 2-2,5 сыл.

Кирии	Аттестат орто баа-лынан уон-на айар үлэ түмүгүнэн (рисунок, живопись, композиция).	БКЭ түмүгүнэн (нууча тыла, ли-тература, сороҕор история эбэтэр общественное) уонна айар үлэ (рисунок, живо-пись, композиция, скульптура о.д.а).
Кирии сааһа	9 эбэтэр 11 кылаас кэн-ниттэн	11 кылаас кэннит-тэн

Актуальной информацияны хан-тан булуохха сөбү? Үөрэх тэрил-тэлэрин официальной сайттан “Абитуриенттарга” эбэтэр “Приемная хамыһыйа” салааҕа булуохха сөп.

“Үөрэххэ туттарсарга бэлэмнэ-нии” чек-лиһэ.

- докумуону биэрэргэ 2-3 үөрэх кыһатын талын;
- портфолио уонна айар эк-сээмэннэр ирдэбиллэрин үөрэтин;
- портфолио үлэтин сүүмэр-дээһини уонна кизргэтиини саҕа-лаан;
- рисунок, живопись дьарык-танын;
- таймеры кытары ирдэни-лэр эксээмэннэри боруобаланан ааһын;
- докумуон бакыатын хому-йун;
- үрдүк үөрэх кыһатыгар са-йабылыаннаһы БКЭ толору түмүгэ биллиэн иннинэ, бэс ыйын 20 күнү-тэн саҕалаан биэрин;
- төлөбүрдээх үөрэх кыһаты-гар туттарсан кириэрэч миэстэ хаач-чахтааһын өйдөөн.

Эксээмэн күнүгэр:

- бары наадалаах матыры-йааллары (харандаастары, кыраас-калары, палитра, банка, ирдэниллэр размердаах формат, о.д.а) ылын.
- Хойутаабакка, эрдэ кэлин.

Художественнай хайысханан үөрэххэ кирии – дьаныардаах бэ-лэмнэни түмүгэ. Ирдэбиллэри билэн, портфолио онгон, айар дьарыктанан, ситиһилээхтик тут-тарсарга кыаххыт улаатыаҕа. Кырат-тан саҕалаан: портфолиоҕа 5 үлэни бүгүн талын!

Матырыяалы бэлэмнээтэ
К.К. Захарова.

Официально

Муниципальный район «Чурапчинский улус»
Республики Саха (Якутия)

РАСПОЯЖЕНИЕ

с. Чурапча 2 июня 2026 г. № 925

Об утверждении членов конкурсной комис-сии по отбору кандидатур на должность главы сельского поселения «Соловьевский наслег» муниципального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия)

В соответствии с Федеральным законом от 20.03.2025 № 33-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в единой системе публичной власти», Федеральным зако-ном от 12.06.2002 № 67-ФЗ «Об основных гаран-тиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», постановлением главы муниципального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия) от 13.04.2026 № 100 «Об утверждении Порядка на-значения членов конкурсной комиссии по отбору кандидатур на должность главы поселения», ре-шением наслежного Совета депутатов муницип-ального образования «Соловьевский наслег» Чурапчинского улуса Республики Саха (Якутия) от 26.05.2026 № 15 «О назначении конкурса по отбору кандидатур на должность главы сельского посе-ления «Соловьевский наслег» муниципального района «Чурапчинский улус» и начале процеду-ры формирования конкурсной комиссии», на ос-

новании ходатайства администрации сельского поселения «Соловьевский наслег» муницип-ального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия) от 27.05.2026 № 122, распоряжаюсь:

1. Утвердить членов конкурсной комис-сии по отбору кандидатур на должность главы сельского поселения «Соловьевский наслег» от муниципального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия) в следующем составе:
Лобанов Алексей Гаврильевич – заместитель главы – руководитель аппарата муницип-ального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия);

Макарова Любовь Антоновна – начальник Уп-равления делопроизводства и кадров муницип-ального района «Чурапчинский улус» Респу-блики Саха (Якутия);
Бушкова Ньургуйаана Ивановна – начальник правового отдела муницип-ального района «Чурапчинский улус» Респу-блики Саха (Якутия).

2. Настоящее распоряжение вступает в силу со дня официального опубликования на офи-циальном сайте администрации муницип-ального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия).

3. Контроль исполнения настоящего распоря-жения оставляю за собой.

Глава С.А. Саргыдаев.

БИЛЛЭРИИ / ОБЪЯВЛЕНИЕ

► Строим частные дома из профилированного бруса:

- Эстетически красиво и тепло;
 - Не требует конопатки;
 - Быстрое возведение;
 - Помогаем получить одобрение по ипотеке.
- Работаем на качество с готовыми типовыми, а также индивидуальными эскизными проектами.

Подробнее по номеру тел.: 8 914-297-99-17.

► Александр Германович Никонов аатыгар Диринг орто оскуолатын 2004 сыллаахха бүтэрбитин туоһулуур Б 1943154 №-дээх аттестат сүппүтүнэн, дынгэ суобунан аабыллар.

КУТУРБАН

Ытыктыыр түнгүрүм

ФАИНФО Сергей Алексеевич

уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кэргэнигар Варвара Тимофеевнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр, хос сиэннэ-ригэр дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Мария Чичигинарова, кини оҕолоро.

Кэриэстэбил

Одьулуун нэһилиэгин төрүт олохтооҕо, элбэх оҕолоох дьыа кэргэн Аҕа баһылыга, тапталлаах кэргэн, эйэбэс эһэ, Аржаковтар аймах тумус туттар убайдаатар убайдара **Аржаков Анатолий Алексеевич** бу дьыл, бэс ыйын 6 күнүгэр ыараханлык ыалдьан, соһумардык орто дойдуттан барбыта биир сыла туолар.

Биһиги аҕабыт 1957с. ахсынньы 18 күнүгэр Чурапчы улуһун Одьулуун нэһилиэгэр Мария Алексеевна, Алексей Романович Аржаковтарга 4-с оҕонун күн сиригэр көрбүтэ.

1965с. Одьулуун оскуолатыгар 1-гы кылааска кирибитэ.

1973-1975сс. Амма орто оскуолатын бүтэрэн, олох кизг суолугар үктэммитэ. Онтон 1976-1978сс. Сэбиэскэй Аармыйаҕа Астрахань уобалаһын Ахтубинск байыаннай чааһыгар сулуспалаабыта. 1979с. Новосибирскайга гидротехнической факультет 1 кууруһун ус-

Күндү киһибит ыраас мөссүөнүн умнубаппыт...

тудьуона буолбута. Онно биир сыл үөрэнэн баран тохтообута. Салгыы бэйэтин баҕатынан болуотунньук, бетонщик, столяр-хомуйааччы, тутуу маастара идэлэрин баһылаабыта.

1984с. дойдутугар кэлэн, Карл Маркс аатынан сопхуос Одьулууннааҕы отделениетыгар маастар-биригэдьири, старшай прораб быһыытынан таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Ол курдук социальнай суолталаах эбийиэктэри туттарбыта: Үрэх-Күөрэҕэ кулууп, КСК, гараас, тэлэтинньик, 4 кыбартыралар икки уопсай дьыа, үт собуота, амбулатория, спортсаала, стадион, таас хочуолунай сыбаайата уо.д.а. Өр сыллаах ситиһиилээх үлэтэ сыаналанан, «Чурапчы улуһугар тутуу сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлиэнэн

наҕараадаламмыта. Сопхуостар ыһыллыбыттарын кэнниттэн Одьулуун орто оскуолатыгар физкультура, үрүг уолан предметтэригэр учууталлаабыта. 2000с. Одьулууннааҕы лицей Үөрэтэр-производственной кэмбинээтигэр иниспиктэринэн үлэлээбитэ. Кэлин, 2009с. Орто Халымаҕа тийэн, «Алазея» диэн аты-тутуу уонна гостиница комплексин улахан уорабайын тутан, хоту дойду дьонун барҕа махталын, биһирэбилин ылан кэлбитэ.

Аҕабыт оҕо сааһыттан спорт, ырыа-тойук аргыстааҕа. Нэһилиэгэр, түөлбөтүгэр ытыллар культурунай-спортивнай тэрээһиннэргэ мэлдьи көхтөөхтүк кытара: «Чэчир» ВИА солбуллубат солиһа, спорт араас көрүгнэригэр – волейболга, остуол тенниһигэр,

хабылыкка, хаамыскаҕа үгүс ситиһиилэрдээҕэ. Ону элбэх мэтээллэр, грамоталар, «Саха сиригэр спортивнай хамсааһын 100 сыла» анал бэлиэ туоһулулар.

Кэргэмминэн 10 сыл биригэс оскуолаҕа үөрэнэн, 1984 сыллаахха ыал буолбуппут. Бизэс оҕолонон, 41 сыл устата дьоллоохтук олордубут. Оҕолор бары анал идэлэри баһылаан, кэргэннэнэн, Одьулуунунан, Чурапчынан, Дьокуускайынан үлэлии-хамсыы сылдьаллар. 9 сиэн миннигэс сытын билэн, сиэннэрин кыра эрдэхтэриттэн бүөбүйдээн, көрөн-истэн, үрүг аһы дэлэччи аһатан, барыларын истинг тапталыгар бигээн, үтүө эрэ өйдөбүлү хаалларда.

Күндү киһибит сырдык мөссүөнүн, эйэбэс майгытын, истинг

сыһыанын хаһан да умнуохпут суоҕа, кини чиэстээхтик үлэлээн, сиздээхтик олорон ааспыт олоҕо барыбытыгар үтүө холобур буолар.

Кэргэним, аҕабыт, эһэбит барахсан сырдык аата үйэлэргэ мэлдьи ааттана туруоҕа...

Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ, аймахтара.

Биһиги ийэбит, эбэбит, хос эбэбит **Толстоухова Мария Тарасовна** бу дьыл, ыам ыйын 20 күнүгэр сирдээҕи олохун дьохуннук олорон, күн сириттэн күрэннэ. Мария Тарасовна 1943 сыллаахха, кулун тутар 23 күнүгэр Алаҕар нэһилиэгэр Дария Даниловна, Тарас Терентьевич Оконешниковтарга 13-с оҕонун күн сиригэр көрбүтэ. Дьоллоох оҕо сааһа Алаҕарынан, Лампаарыкынан, Чаачыгыһынан ааспыта. Оҕо эрдэ-биттэн сыты-хотуу, бэһиэлэй майгылаах этэ. Алаҕар 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрэн баран, улахан кылааска Мугудайга көһөн кэлбиттэрэ. 10-с кылааһы Дьокуускай куоракка бүтэрбитэ.

1966 сыллаахха Дьокуускайга араадыһа уонна тэлэбиидэннэ холбонмута. Манны биһиги ийэбит араадыһа хоругар ыллыы сылдыбыттаах. Ол кэмнээҕи уус-уран көрүү көхтөөх кыттааччыта этэ. Сыты-хотуу, бэйэтин кыанар кыыс, оҕо эрдэ-биттэн спордунан утумнаахтык дьарыктанара.

Ядро, дискэ да быраҕара, хайыһардыра да, остуол теннининэн да дьарыктанара. Бу дьарыктарыгар оройуонга да, өрөспүүбүлүкэҕэ да элбэх ситиһиилээх этэ. Ону элбэх ахсааннаах грамоталара туоһулулар. Оройуонга оҕолор спартакиадаларыгар кирибэтин, «алаҕардар сүүрүүк кыыстара кэлбит» – диэн кэпсэтэллэрин истэрин туһунан кэпсиирэ.

1967 сыллаахха Дьокуускайдааҕы педагогическай училищеҕа кэтэхтэн үөрэххэ кирибитэ. Дьэ, ол кэмтэн ийэбит педагогическай үлэтэ саҕаламмыта. Үөрэҕин бүтэриэбиттэн, Мугудай орто оскуолатыгар ананан, 40-тан тахса сыл энкилэ суох үлэлээтэ. Ол иһиттэн 22 сыл кылаас салайааччытынан, 15 сыл профсоюз бэрэс-сэдээтинэн таһаарылаахтык үлэлээбитин үгүс наҕараадалара кэрэһэлииллэр. Кылаас сала-

йааччытынан үлэлиирин тухары, элбэх оҕону үөрэтэн, олоххо тус суолларын булуналларыгар көмө-тирэх, сүбэ-ама буолбут буолуохтаах. Оҕолору бэйэтин тула тардар дьикти күүстээх этэ. Салайар кылаастара мэлдьи инники күөҥнэ буолалларын ирдирэ. Биир кэмгэ салайар кылааһыгар 41 оҕону илдьэ сылдыбыттаах. Кылааһынан үөрэх түмүктөннэ да, походтары тэрийэн, тыаҕа тахсан сынньанан кириэр этилэрэ. Маныаха биһиги, ийэбит 3 кыһа, оҕолорго сүктэрэн, көхтөөрөн, бэлэспиктэргэ олорсон, биригэ сылдьан кэлэрбитин өйдүүбүн.

Профсоюз бэрэсэдээтэлинэн үлэли сылдьан, сорох ардыгар күрэхтэһээччилэрэ оҕо көрөр киһитэ суох буоллахтарына, эһээх-ийэбит кэлээскэ анныа сылдьар түгүннэрэ кытта баар буолааччы. Ити түмүгэр салайар кэлэктиибэ 10 сыл куруук бастакы миэстэ, уонна инники күөҥнэ сылдьалара.

Үөрэҕин бүтэрэн, 1972 сыллаахха Саха судаарыстыбаннай университетыгар кэтэхтэн туттарсан кирибитэ. Онтон ыла, Мугудай орто оскуолатыгар саха тылын уонна литературатын учууталынан үлэлээбитэ.

Мария Тарасовна Мугудайга биир бастакынан оҕуруот олордубута. Кини көбүлээһининэн, сыл айыы оҕуруот олордутунан дьарыктаначчы элбээн испитэ. Араас дьэрэкээн сибэккилэри олус сөбүлээн олордорго. Аан бастаан олордубут дьэрэкээн өҥнөөх касмее сибэккитэ күн бүгүнгэ диэри дьон хараһын үөрдэллэр.

Мария Тарасовна уопсастыбаннай үлэнэн утумнаахтык дьарыктанара. Өр кэмгэ «Прогресс» агитзонаны салайбыта. Онно 70-тан тахса оскуолаҕа үөрэнэр

оҕо баар этэ. Олохтоохторго араас хабааннаах лиэксийэлэри ааҕалара, оҕолорго араас тэрээһиннэри тэрийэллэрэ. Нэһилиэк дьаһалтатын кытары ыкса ситимнээх үлэлииллэрэ.

Оскуолаҕа үлэлиир кэмнэригэр алын сүһүөх кылаас оҕолоругар сайынгы лаабырдары тэрийэн үлэлэтэрэ. Манны кирпииччэ бэлэмнииллэрэ, оҕуруот үүннэрэн, атылаан, дохуот киллэрэллэрэ. Кыра оҕолору кытта уопсай тылы була охсорго, оонньуу оонньотон, сөүлөтөн, бэрт бэһиэлэйдик сатыһы атааралара.

Ол кэмнэргэ Мария Тарасовна кыра киинэ көрдөрөр аппарат булан, дьыссаат оҕолоругар «Ну, погоди!» мультфильмы, саната да суох буоллар, көрдөрөр кэтэһи-лээх ыалдьыт буолар этэ.

Оччолорго, оскуолаҕа үлэлиир кэмигэр, теоретическай үлэ үрдүк таһымна турар этэ. Оҕолор өй-санаа өттүнэн араастаһылар уратылааһын өйдөөн, болҕомтотун ууран, биир тэнкэккэ таһаарарга улахан үлэни ытара. Үөрэхтэһин нормативнай докумуоннарын үчүгэйдик билэрэ уонна үлэтигэр туһанара. Оҕону иити методикатын уһулуучу баһылыр этэ. Уруоктары ытыгарыгар оҕо көрөн сайдар өрүттэрин туһанара, оҕо бэйэтэ өйдөөн, булан үөрэтэригэр улахан болҕомтотун уураа. Оҕо кэлэктиип туһугар үлэлиирин, кыһалларын туһугар сүрүн болҕомтотун уураа. Араас омул оҕолорун кытта доҕордуу сыһыаны олохтуура. Үөрэнээччилэр идэлэрин сөпкө талалларыгар дьаныһан үлэлэһэрэ. Учуутал идэтин инники күөҥнэ тутара. Ол түмүгэр, Мария Тарасовна «Учууталлар учууталлара» бэлиэ хаһаайына буолбута.

Оҕолор интэриэстэрин таба көрөн, сыннылангыһын туһа-

лаахтык атаарыыга үлэни тэрийэрэ. Онуоха төрөппүттэри кытта ситимнээхтик үлэлэһэрэ. Араас хайысхалаах куруһуоктары тэрийбитэ: кукольная, маска быһа сизтэн ойууну түһэри, эдэр худуһунньук.

Ити куруһуоктарга дьарыктанар оҕолор араас хабааннаах күрэхтэһиилэргэ ситиһиилээхтик кытталара, бириистээх миэстэлэри ылалара. Мария Тарасовна оҕолорун үөрүүлэрин тэнгэ үллэстэрэ.

Оҕону иитиигэ баай матырыяал мунньуммута, дакылааттары, лиэксийэлэри ааҕара. Дакылааттара өрөспүүбүлүкэтээҕи, улуустааҕы үөрэх салалтатын Бочуоттаах грамоталарынан бэлиэтэммиттэрэ.

1967 сыллаахха бастакы уонна собото тапталын Дмитрий Дмитриевич Толстоуховы көрсөн ыал буолбуттара. Мугудайга кулууп дьыбэ бастакы комсомольскай сыбаайбаны ыйыргиппиттэрэ. Утуу-субуу үс кыыс оҕону төрөтөн, Мугудайга ыйы-бааччы олорбуттара. Дмитрий Дмитриевич үйэтин тухары суоппарынан үлэлээбит, нэһилиэгэр, улууска ытыктанар киһи буолар. 45 сыл массына уруулун эрийэн кэлбитэ. Хас да төгүл сопхуос чемпион суоппара буола сылдыбыта.

Мария Тарасовна үөрэх эйгэтигэр, оҕону иитиигэ өр сыллаах ситиһиилээх, сыралаах үлэтэ сыаналанан, «Отличник народного образования РФ», «Отличник образования РС(Я)», «За вклад в развитие профсоюзного движения Якутии» мэтээллэринэн наҕараадаламмыта, Российской Федерация үөрэҕириитин уонна наукатын идэлээх сойуустарын Бочуот кинигэтигэр киллэрил-литэ, Российской Федерация уонна Саха өрөспүүбүлүкэтин элбэх ахсааннаах Бочуотунай гра-

моталарынан, махтал суруктарынан наҕараадаламмыта.

Ийэбит тулаайах хаалбыт икки бырааттарын төрөппүттэ-бит бэйэлэрин оҕолорун курдук көрөн-истэн, улаатыннанан, ыал онгортон, олоххо суолларын бу-лалларыгар күүс-көмө буолбут-тара. Чугас ыалларыгар, аймахтар-ыгар ийэбит куруутун күүс-көмө буоларын иһин, «МЧС» диэн аат-тыллар этэ. Барыларыгар олус эйэбэс сыһыаннаах этэ. Остуола куруук толору астаах буолара, ыһаарыламыт собото хайаан ууруллара. «Босхо остолобуой үлэлиир дуоһу?» диэн күлэ-үөрэ, элбэх киһи кириэн аһаан тахсал-лара. Барыларын чэйдэтэн, кэп-сэтэн, сүбэлиирин сүбэлээн, ар-дыгар сыһалаах буоллахтарына, сэмээр сэмэлиирэ. Ол да буол-лар, кимниин да этиһэ, тугу эрэ быһаарса сылдыһын хаһан да көрбөтөхпүт. Ийэбитин тигэх суол-лугар атаарыыга үгүс киһи кини сэмэй майгытынан, дьонго үтүө сыһыанынан, улаханлык ытыкта-нарын аһан ааспыттарыгар өссө төгүл итэҕэйдит, астынныбыт.

Күндү киһибит олорон ааспыт кэрэ олохун салгыыр оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ баал-лар. Ийэбит барахсан куруутун биһиги сүрэхпитигэр баар буол-лунг.

Оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.

"САНА ОЛОХ"
хаһыат

Кылаабынай
эрдэктэр
ГОРХОВА
Людмила
Владимировна

Тэрийэччилэр: СӨ Бырабылгалыстыба, Саха
Өрөспүүбүлүкэтин "Сахабаччэт" Судаарыстыбаннай
автономнай тэрилтэтэ.
Таһаараччы: СӨ "Сахабаччэт" ГАН
Таһаараччы аадырыһа: 677000, Дьокуускай
к. Орджоникидзе уул. 31, 124 каб. төл./факс: (411-2)
34-39-17 e-mail: sakhabachet@mail.ru. Российскай
Федерация Роскомнадзор СӨ салалтатыгар 2020 с.
бэс ыйын 3 күнүгэр регистрацияламмыт нүмүрү –
ПН №ТУ14-00559.

Эрдэктэрийэ аадырыһа:
678670, Чурапчы сэл.,
П.Пинигин аат. уул., 26 а.
Төлөпүүннөрүт:
эрдэктэр – 41-332,
отделлар – 41-265.
E-mail: sanaoloh@mail.ru,
сайт: sanaoloh.ru,
telegram: @sanaoloh

Ааптар сурутар этилэр санаа редакция позициялар мэлдьи сөптүбүгэр буолбатар.
Сурукка ыйыллар чаччылар кырдыктаахтарыгар эппиитини ааптар тус бэйэтэ
сүтэр.

Индекс: ПИ964. Бэчээккэ сакаас № 21 (12051). Кээмэйэ 2 бл. Ахсаана
770. Хаһыат сыаната 26 солк. Хаһыат нэдиэлэҕэ биридэ: бээтинсэҕэ тахсар.

Хаһыат 04.06.2026 с. бэчээккэ бэрилиннэ, 05.06.2026 с. табыста.
"Сахабаччэт" Судаарыстыбаннай автономнай тэрилтэтин "Сана олох" хаһыат
эрдэктэрийэтигэр бэчээттэннэ.

@SANAOLOH